

**ГЕРМЕНЕВТИЧНЕ РОЗУМІННЯ НАРАТИВУ
ЯК ТЕМПОРАЛЬНОГО ДИСКУРСУ
ОСОБЛИВОГО РОДУ В ФІЛОСОФІЇ ПОЛЯ РІКЕРА**

В статті досліджено діалектику наративу і часу в філософії Поля Рікера, визначено основні риси оповідної темпоральності, головну увагу зосереджено на дослідженні Полем Рікером часових вимірів історичної оповіді.

Ключові слова: наратив, часові характеристики наративу, історичний текст як наративний, художня оповідь.

...говорити про час і темпоральність з позиції людського розуму – означає: говорити про
всеможливі семантичні
чи навіть лінгвістичні павутини,
які сплетені нашими культурними практиками.
Й. Брокмейер.

Оповідна функція притаманна всякій культурі на різних рівнях розвитку останньої і важлива для кожної з них. Починаючи з 60-х років ХХ століття, наративна стратегія дослідження стає домінуючою темою методологічної рефлексії в соціально-гуманітарних науках і значною мірою досі спрямовує конструктивну полеміку, що сприяє обґрунтуванню нових стратегій дослідження в межах різноманітних парадигм. Вивчаючи напрями аналізу наративу у 70 – 80-ті роки ХХ століття – час, коли виокремився наративний поворот у лінгвістичних дослідженнях історії в межах аналітичного, “анналістського”, постструктуралістського, герменевтичного, доксографічного та семіологічного розуміння наративу [3, 63 – 64], неможливо не звернутися до доробку французького філософа Поля Рікера – знакової постаті в філософії ХХ століття. Філософи зазнають труднощів, намагаючись парадигмально окреслити творчий доробок П. Рікера то як представника феноменологічної герменевтики або гносеологічної герменевтики, чи, за самовизначенням, французької рефлексивної філософії, так само як розуміючої соціології. Така трактовка теоретичної спадщини П. Рікера обумовлена множинними філософськими джерелами і традиціями, на які спирався філософ: персоналізм, феноменологія Е. Гусерля, онтологія М. Гайдеггера, герменевтика Г. Г. Гадамера, психоаналіз, філософія мови та численними його інтелектуальними уподобаннями і темами, над якими працював і які розвивав філософ. Відповідаючи на запитання інтерв'ю з нагоди видання в Росії його книги “Історія та істина”, П. Рікер зазначає: “...моя концепція формувалася у процесі взаємодії з феноменологією і герменевтикою, я познайомився з аналітичною філософією в період викладацької роботи в США, а себе я вважаю послідовником рефлексивної філософії” [7, 13].

З-поміж множинності підходів до тлумачення наративу значна їхня частина представлена герменевтичними дослідженнями Г. Г. Гадамера, П. Рікера, К.-О. Апеля, Ж. Дельоза та інших. В ситуації методологічної рефлексії в соціально-гуманітарних науках, і, особливо, в філософії історії, виникає потреба дослідження витоків та концептуальних схем трактовки наративу в історичному дослідженні, зокрема в феноменологічній або гносеологічній версії герменевтики Поля Рікера.

В оцінці наративної функції, як вона представлена в філософії П. Рікера, зіштовхуємося з парадоксальною ситуацією. Сам учений надає їй центрального значення в пізній період своєї творчості. Підбиваючи у праці “Що мене непокоїть останні 30 років” підсумки своїх інтелектуальних занять, П. Рікер розпочинає виклад з оповідної функції, що “дасть можливість... в кінці ... викладу подати передумови тієї феноменологічної і герменевтичної традиції, з котрою [він] пов'язаний” [9]. Проте в працях з філософії історії, присвячених витокам і фундаторам наративного підходу, головна увага акцентується на постатях А. Данто, Р. Барта, Х. Уайта, Ф. Анкерсмита та ін., тоді як доробок П. Рікера залишається на периферії дослідницьких інтересів. З іншого боку, так само недостатньо представлені основні ідеї П. Рікера щодо темпоральних характеристик наративного дискурсу в художній оповіді. Проте в останнє десятиліття зацікавленість творчою спадщиною П. Рікера зростає: перекладено українською мовою і

опубліковано низку його праць, з'явилися праці українських і російських філософів, присвячені окремим аспектам творчості П. Рікера.

М. Н. Александров у праці “Герменевтика” аналізує доробок П. Рікера в аспекті методології. Такий підхід відповідає загальній тенденції дослідження філософської спадщини П. Рікера – зосереджувати увагу саме на доробку філософа з магістральної теми герменевтичної царини – інтерпретації та розуміння. Головну увагу М. Н. Александров зосереджує на регресивно-прогресивному методі П. Рікера стосовно осмислення явищ культури, подаючи основні ідеї вченого конспективно, як то відповідає характеру праці – історико-філософському нарису розвитку герменевтичного напрямку.

І. К. Калімов у праці “Теоретичні проблеми історичного пізнання у творчості Поля Рікера” узагальнює теми досліджень, визначені П. Рікером як пріоритетні, надає великого значення праці П. Рікера “Конфлікт інтерпретацій. Нариси з герменевтики” щодо обґрунтування автором методології і методу герменевтики, аналізові П. Рікером “історіографічних операцій”, історичного дискурсу.

А. Борисенкова у рецензії на працю П. Рікера “Час і оповідь”, два перші томи якої вперше були опубліковані російською мовою у перекладі з французької у 1998 р., вивчає наратив у сенсі організації людського досвіду та щодо застосування наративної стратегії в науковому, зокрема, соціологічному, дослідженні.

О. С. Гілянова в авторефераті кандидатської дисертації “Текст і дійсність: порівняльний аналіз онтологічно-темпоральних статусів” визначає теоретичними і методологічними підставами свого дослідження ідеї П. Рікера і Ж. Женетта, ретельно розглядає час і подієвість у контексті текстопородження культури, особливості темпоральної подієвості, пов'язує темпоральну специфіку текстових реальностей з їх онтологічним статусом у комунікації.

У роботах, дотичних до проблематики наративу як темпорального дискурсу в філософії П. Рікера, основні акценти дослідники роблять на праці “Час і оповідь”, тоді як цю тему не розглядають щодо інших його праць і в контексті еволюції його герменевтичної методології, а також у його викладацькій роботі.

Мета даної роботи – здійснити концептуалізацію поняття оповідної темпоральності в герменевтиці Поля Рікера. Мета реалізується через такі *завдання дослідження*:

- визначити основні риси наративного дискурсу як темпорального в герменевтиці П. Рікера;
- дослідити часові характеристики історичної оповіді.

Під час дослідження рікерової позиції тлумачення часу в наративі натрапляємо на його власні скептичні оцінки спроб осмислення часу в тій традиції, яку він представляв (утім, це не означає, що в інших філософських і наукових традиціях проблему часу можна розв'язати): “... справжні знахідки феноменології часу не можна остаточно позбавити від апоретичності... Ми прийдемо до цілком кантіанської тези, що час не можна спостерігати безпосередньо, що час по суті невловимий. У цьому розумінні апорії чистої феноменології часу стануть розплатою за будь-яку спробу виявити сам час” [5, 102]. Проте, герменевтичну феноменологію П. Рікера, як вона розвивалася, починаючи з 80-х років, можна визначити як спробу осмислити “наскрізь пронизуючий час”. Простежимо, як ця спроба була реалізована у творчості філософа.

Значну частину праці “Інтелектуальна автобіографія” (1995) П. Рікер віддає розмірковуванням з приводу проблематики часу у своїй творчості, безпосередньо пов'язуючи її з роботою “Час і оповідь”, відшукуючи витоки зацікавленості проблемою у своїй викладацькій діяльності – читанні низки дотичних до даної теми курсів. Він відзначає свого роду паралельність розвитку у своїй творчості тем часу та наративу, доки вони не були об'єднані (згідно з термінологією Рікера – “сконструйовані”) в одній темі і головній ідеї “Часу та оповіді”, яка була сформульована автором як “...існування зв'язку взаємної обумовленості між наративністю й темпоральністю” [10, 62].

А. Борисенкова звертає увагу на особливості перекладу рікерових текстів щодо вживання терміну “наратив” і наголошує, що російський переклад подає “наратив” у значенні оповідання, оповіді; дослідниця вважає такий переклад невинуватим звуженням значення терміну і наголошує, що “...В кожному випадку вживання Рікером поняття “*récit*” ми будемо використовувати поняття “наратив” [1, 57]. Разом з тим, у Жерара Женетта ми бачимо трактування “*récit*” як поняття у французькій мові багатозначного: “В своєму першому значенні, котре в сучасному мовному вживанні є найбільш очевидним і центральним, *récit* означає оповідне висловлювання, усний чи письмовий дискурс, котрий викладає деяку подію чи низку подій... У

другому значенні... *gesit* позначає послідовність подій, реальних чи вигаданих, котрі складають об'єкт даного дискурсу, а також сукупність різних, таких, що характеризують ці події, відносин слідування, протиставлення, повторення і т. п. У третьому значенні цього слова, мабуть, найбільш архаїчному, *gesit* також означає деяку подію, однак це не подія, про котру розповідають, а подія, яка полягає в тому, що дехто розповідає дещо, – сам акт оповідання як такий” [2, 62–63]. Як бачимо, в кожному із значень оповідного дискурсу присутня часова риса.

П. Рікер виділяє нарративний дискурс як один з-поміж інших видів дискурсу – парадигматичного і комунікативного. З тлумаченням нарративу як темпорального дискурсу особливого роду пов'язана насамперед праця П. Рікера “Час і оповідь”, яка складається з чотирьох частин, викладених у трьох томах. Перший том праці – “Інтрига та історична розповідь” – стосується історичного нарративу, другий том – “Конфігурація у вигаданій історії” – присвячений правилам побудови літературного твору, в третьому, як зазначає А. Борисенкова, “...Рікер піднімає загальні філософські проблеми часу: співвідношення космологічного і людських часових вимірів, лінійного часу подій, які відбулися, і подій, описаних в оповіді” [1, 56].

Як наголошує сам П. Рікер, “...нарративну часовість ...ми охарактеризували в першій частині, зіставляючи аналіз часу у Августина і аналіз *mythos* у Аристотеля” [6, 13]. Проте важливими для аналізу даної проблеми є не тільки інші частини названої роботи, а також роботи “Історія та істина” і “Сам як інший”, у першій з яких можна відстежити витоки нарративного підходу в історичному дослідженні, в останній – як практично “працює” нарратив в сенсі ідентифікації особи. Отже, на різних етапах творчості П. Рікер виявляє зацікавленість історичною проблематикою та дослідженням структури тексту.

Основні праці Поля Рікера, які безпосередньо присвячені епістемології історичного пізнання та проблемам історіописання, – це “Гуссерль і смисл історії” (1949), “Історія та істина” (1955), “Історіописання та репрезентація минулого”, том 1 праці “Час і розповідь” (1983), “Пам'ять, історія, забуття” (2000) та ін.

Нарративному жанрові художньої оповіді присвячений 2-й том праці “Час і розповідь”, окремі сюжети цієї теми представлені у працях “Герменевтика і метод соціальних наук”, “Конфлікт інтерпретацій. Нариси з герменевтики” (1969), “Модель тексту: осмислена дія як текст” (1973) “Від тексту до дії. Нариси із герменевтики–II” (1986), “Що мене непокоїть останні 30 років (1986), “Сам як інший” (1987) тощо.

Здатність до нарації П. Рікер вважає однією із засадничих властивостей людини. У вже згаданому інтерв'ю П. Рікер зауважує: “Я б сказав, що структура оповідання в часі ґрунтується на відношенні очікування майбутнього, з одного боку, і звернення до спадщини минулого – з іншого” [7, 13]. З темпоральністю П. Рікер пов'язує основні характеристики нарративу, визначаючи останній як часовість, зв'язок з людським досвідом; рухоме, часове утворення; здатність виражати час, а з нарративом – прояв осмислення дії часу: “час стає часом тією мірою, якою він нарративно артикульований, а розповідь набуває свого повного значення, коли вона стає умовою часового існування” [5, 65]. Сама структура (композиція) нарративу і його головні компоненти, які визначені П. Рікером як узгодженість, що проявляється через повноту, цілісність (все), освоєний обсяг, передбачають темпоральність, бо вже характеристика цілого включає в себе “те, що має початок, середину і кінець” [8], зазначає П. Рікер, посилаючись на Аристотеля. П. Рікер характеризує обсяг за допомогою терміну “інтрига”. В самій інтризі він виділяє момент переломності для розвитку подій, історії, і, відповідно, момент часовий: “Звісно ж, цей обсяг повинен мати часовий характер: здійснення перелому потребує часу. Однак йдеться тут про час твору, а не про час здійснення події в світі” [8].

В останній частині праці “Час і оповідь” П. Рікер пише: “...проблема часу ставиться поки ще тільки у прихованій формі, засобом понять новації, постійності, занепаду, котрими ми спробуємо охарактеризувати ідентичність нарративної функції...” [6, 12].

П. Рікер виділяє такі категорії історичного мислення: поняття горизонту очікування, поняття простору досвіду, поняття традиційності, наголошуючи на їх діалектичному взаємозв'язку. Домінуючим в осмисленні цієї діалектики є вживане П. Рікером поняття “наскрізь пронизуючого часу”, яке “разом протистоїть поняттю збереженого (замість просто завершеного, скасованого, виправданого) минулого і поняттю повної одночасності [4].

П. Рікер у дусі герменевтичного напрямку, так само, як і Г. Г. Гадамера великого значення в інтерпретації надає традиції. Він так визначає поняття традиційності: “...воно означає формування ланцюга історичної наступності чи, як говорить Козеллек, прояв “темпоралізації історії”, “...операція обміну між інтерпретованим минулим та інтерпретуючим теперішнім, яка розуміється

діалектично” [4]. Отже, традиційність властива інтерпретуючому пізнанню від початків, це та основа, котра задає поштовх розумінню. Важливим для трактовки зв'язку традиції і теперішнього є усвідомлення їх діалектики. З одного боку, традицію слід осмислювати критично, з огляду на рухомість значень, враховуючи зміни від часу виникнення традиції, з іншого – не можна ігнорувати традицію, бо вона не дозволяє нам, трактуючи минуле, зануритися в суб'єктивізм.

Горизонт очікування також є тим поняттям, яке споріднює термінологічно і змістовно герменевтику Г. І. Гадамера і П. Рікера.

В історичному наративі особливо гостро постає питання референції, тобто питання про те, яку реальність відображає історичний наратив. Засадничим для теорії історичного наративу є міркування П. Рікера, що поза наративом історична реальність не існувала б. Наратив ніби конструює і реконструює її, впорядковуючи людський досвід. “Мімесис Аристотеля” постає засадничим поняттям для тлумачення співвідношення наративу і соціальної реальності. Поль Рікер виділяє такі стадії досвіду, який трансформується в оповідь: “...префігуративну (мімесис-I), конфігуративну (мімесис-II) і рефігуративну (мімесис-III). На префігуративній стадії факти, події, дії розрізнені, логічно не пов'язані одне з одним, але вже марковані оповіданням... Потім елементи досвіду проходять стадію конфігурації, “набуття сюжетності”. І, насамкінець, настає остання стадія – стадія рефігурації при відтворенні наративу слухачем чи читачем” [1, 58]. Цей рух наративу, отже, схоплений в межах герменевтичної методології, в ньому постає впізнаваним герменевтичне коло, яке описує процес пізнання.

Для осмислення “наскрізь пронизуючого часу” важливим постає ще одне запроваджене П. Рікером поняття щодо розрізнення і зв'язку минулого – теперішнього – майбутнього – поняття часової дистанції: “Часова дистанція – це не тільки інтервал, який розмежує, але й процес опосередкування, відзначений... ланками ланцюга інтерпретацій і реінтерпретацій спадщини минулого” [4].

Залежно від характеристики способу розгортання часовості історична оповідь може трактуватися по-різному. П. Рікер критикує прямолінійне тлумачення історичної оповіді, “... котра, як вважалося, повинна слідувати за перебігом часу, вести своїх персонажів, не перериваючись, від народження до смерті, і заповнювати оповіданням усі часові інтервали” [6, 16]. Таку послідовність П. Рікер визначає як випадкову, нелогічну. В цій послідовності всі події набувають однакового значення і тому така історія постає їх хаотичним нагромадженням. Натомість він вважає, що історичному наративу відповідає інший, універсальний зв'язок подій: “Одне внаслідок іншого – це зв'язок каузальний... Придумувати сюжет – означає вже виводити універсальне із одиничного, необхідне чи ймовірне із епізодичного...” [5, 53].

Стосовно композиції наративу безвідносно до представлення його в окремих оповідних жанрах П. Рікер відзначає схожість. Утім, під час побудови історичного наративу діє низка обмежень щодо темпоральності, на які вказує П. Рікер у праці “Сам як інший”: “...щоб визначити дієвість цього поняття наративної конфігурації... я пропоную визначити неузгоджене узгодження, характерне для будь-якої наративної композиції, за допомогою синтетичного поняття гетерогенного синтезу. У такий спосіб я намагаюсь врахувати різноманітні опосередкування, якими оперує інтрига – між різноманітністю подій і темпоральною єдністю історії, що розповідається, між окремими складовими дії, намірів, причин і випадковостей та загальною цілісністю історії, нарешті, між чистою наступністю та єдністю темпоральної форми, – йдеться про опосередкування, які гранично можуть підривати хронологію, доводячи справу навіть до її скасування” [11, 170 – 171]. Відмінність між історичною оповіддю та наративом художнього твору полягає у специфіці режиму функціонування історичної оповіді – у неї режим пояснення, і саме це визначає постулювання П. Рікером в історичній оповіді каузального зв'язку на відміну від простої хронології.

Щоб розкрити діалектику часу та наративу в історичній оповіді, необхідно брати до уваги іманентну історичність історії у формі історичного часу: “З одного боку, історичний час постає таким, що розпадається на послідовність однорідних інтервалів, носіїв каузального чи номологічного пояснення; з іншого боку, він розсіюється в множинності часів, шкала котрих відповідає шкалі сутностей, які розглядаються; короткий час події; напівдовгий час кон'юнктури, велика загальна тривалість цивілізацій, дуже велика тривалість форм символіки, на котрих базується сам соціальний статус як такий” [5, 206]. Час, представлений у наративі, повинен поєднувати час індивідів і час цивілізацій, тобто, це єдиний час, якому ми даємо пояснення на рівні індивідуального буття та буття суспільного – цивілізаційного.

Стосовно аналізу художньої оповіді, П. Рікер зазначає, що “нарративна конфігурація досліджувалася в тому, що стосувалося часового порядку” [10, 69]. Втім, він наголошує на низці нових проблем, “які могли бути осмислені лише під кутом часу, як, скажімо, відношення між актом розповіді (висловлюванням) і часом подій, про які розповідається (висловлюваним) або ... між часом висловлювання і часом того, хто висловлюється” [10, 69]. Характеризуючи оповідну ідентичність, П. Рікер зазначає, що в ній “ідеться про час твору, а не про час здійснення події в світі” [8]. Проте ця теза не заперечує ідею багатовимірності часу в художній оповіді та експериментів із часом у новій літературній творчості: “Час роману може порвати з реальним часом: такий закон входження у сферу вигадки. Але воно не може не конфігурувати його відповідно до нових норм часової організації, котрі також будуть сприйняті читачем як часові завдяки новим очікуванням, пов’язаними з часом вигадки [6, 33].

Темпоральні характеристики нарративу, подані П. Рікером багатовимірно, розкриваються через низку понять. Ці поняття можна подати засобом мереж, конституйованих згідно з певною основою. Так, стосовно динаміки проблема часу в нарративі постає у П. Рікера за допомогою понять новації, постійності, занепаду, стосовно композиції нарративу – за допомогою поняття інтриги, що знаменує переломність у розвитку, стосовно зв’язку часів – через традиційність, горизонт очікування, простір досвіду тощо.

Темпоральність нарративу у філософії П. Рікера можна простежити в контексті висвітлення ним низки проблем: у частині методології – об’єднання феноменологічного та герменевтичного підходів, у герменевтиці – акцентування на завданні самопізнання, розширенні, перетворенні “горизонту життєвого досвіду”, в частині теорії – в акцентах на “дії”, нарративній конфігурації, теорії історії та теорії тексту, художньої оповіді, оповідної ідентичності в художній оповіді та життєвій історії тощо.

П. Рікер розглядає історію як один із двох великих модусів оповіді. Історичний нарратив він досліджує в сенсі діалектики минулого, теперішнього і майбутнього. Специфіку поняття часу в історичній оповіді філософ простежує на основі важливої для історичного дослідження проблеми об’єктивності чи істинності історичного тексту, яку він не трактував як реактуалізацію минулого чи як отриману на ґрунті застосування методів історичних наук картину того, що відбулося, а, радше, виключно з епістемологічної точки зору. Темпоральні характеристики нарративу в історичній оповіді філософ висвітлює у сенсі розкриття природи історичної події та людського досвіду: “...я хотів би продемонструвати у долі історичної події одночасно і симптом зростаючого відхилення історичного часу від часу оповіді і часу життя, і симптом постійного відсилення історичного часу через час оповіді до часу дії” [5, 211].

Постулюючи структурну схожість у побудові історичної та художньої оповіді, П. Рікер підкреслює, що художня оповідь надає ширші можливості для оперування часом, аніж історичне дослідження.

Щодо перспективних напрямів дослідження даної теми, доречно прислухатися до зауваження П. Рікера, висловленого у висновках до 1 тому “Часу та оповіді”: “...ми залишаємо невирішеним питання про відношення історії як берегині людського минулого до комплексу наших позицій перед обличчям теперішнього і майбутнього <...> питання історичного часу не було представлено в усій його повноті” [5, 260]. У контексті нашої теми перспективним напрямом досліджень постають темпоральні характеристики життєвої історії – жанру нарративу, представленому П. Рікером головним чином у праці “Сам як інший”. Вивчення темпоральних характеристик нарративу повсякденної комунікації, яке ґрунтувалося б на герменевтичній концепції П. Рікера, також потребує окремого дослідження.

Література

1. Борисенкова А. Теория повествования Поля Рикера: от нарративной организации опыта к нарративным основаниям научного знания [Рецензия] / А. Борисенкова // Социологическое обозрение. – 2007. – Том 6. – № 1. – С. 55–63.
2. Женнет Ж.. Повествовательный дискурс [Текст] / Ж.. Женнет // **Фигуры: Работы по поэтике; [Пер. с франц. Е. Васильевой, Е. Гальцевой, Е. Гречаоый и др]; под ред. С. Зенкина.** В 2-х томах. – Т.2. / Ж. Женнет. – М. : Изд-во Сабашниковых, 1998. – С. 60 – 281.
3. Мегилл А. Историческая эпистемология: Научная монография [Текст] / А. Мегилл [Пер. Кукарцевой М., Кагаева В., Тимонина В.]; под ред. Л. П. Репиной. – М. : “Канон” РООИ “Реабилитация”, 2007. – 480 с.
4. Рикёр П. Бытие, определённое прошлым [Электронный ресурс] / П. Рикёр. – Режим доступа : http://www.i-u.ru/biblio/archive/riker_bitie/
5. Рикёр П. Время и рассказ [Текст] / П. Рикер; [Пер. с франц. Т. В. Славко]; под ред. С.Я. Левит. – Т.1. Интрига и исторический рассказ. – М.; СПб. : Университет. книга, 1998. – 313 с.

6. Рикёр П. Время и рассказ. Т.1–2 [Текст] / П. Рикер; [Пер. с франц. Т. В. Славко]; под ред. С.Я. Левит. – Т.2. Конфигурация в вымышленном рассказе. – М. ; СПб. : Университет. книга, 1998. – 224 с.
7. Рикёр П. История и истина [Текст] / П. Рикер; [Пер. с франц. И. С. Вдовиной и А. И. Мочульской]. – СПб. : Алетейя, 2002. – 400 с.
8. Рикёр П. Повествовательная идентичность [Электронный ресурс] / П. Рикер. – Режим доступа : <http://riker-p.viv.ru/cont/rikers/1.html>
9. Рикер П. Что меня занимает последние 30 лет [Текст] / П. Рикер. – Режим доступа : <http://riker-p.viv.ru/cont/rikers/1.html>
10. Рікер П. Інтелектуальна автобіографія. Любов і справедливість [Текст] / П. Рікер; пер. з фр. – К. : Дух і Літера, 2002. – 114 с.
11. Рікер П. Сам як інший [Текст] / П. Рікер; пер. з фр. – Вид. 2–е. – К. : Дух і Літера, 2002. – 458с.